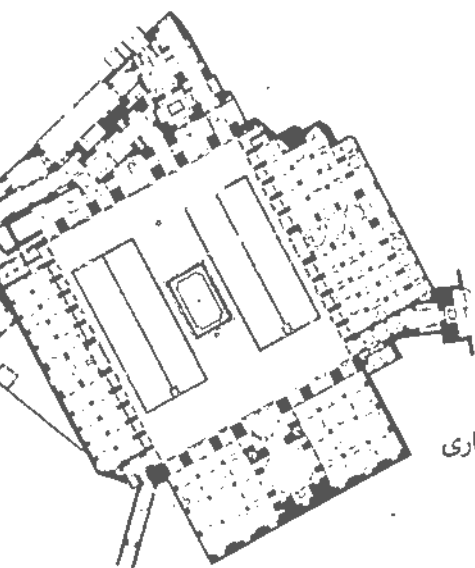

راهنمای معماری مسجد

اکبر زرگر

وزارت مسکن و شهرسازی . دبیرخانه شورای عالی شهرسازی و معماری

معاونت شهرسازی و معماری

زیر نظر شورای انتشارات : شهلا مالک ، مصطفی کیانی ، داود دانشیان
کلیه حقوق معنوی و مادی این اثر متعلق به دبیرخانه شورای عالی شهرسازی و معماری ایران است .

حاجی ابراهیم زرگر، اکبر، ۱۳۳۱.
راهنمای معماری مسجد / مؤلف: اکبر زرگر یا همکاری حمید ندیمی،
رافونه مختارشاهی؛ ویرایش: حسن علی نژاد؛ به سفارش وزارت مسکن
و شهرسازی، دبیرخانه شورای عالی شهرسازی و معماری
تهران: دید، ۱۳۸۶.
۲۲۳ ص.، مصور، جدول، نمودار.
ISBN: 967-064-94796-7-5
فهرست نویسی بر اساس فیا.
کتابخانه: ص. ۲۲۲-۲۰۷
۱. معماری اسلامی-ایران. ۲. معماری مساجد-ایران. طرح و نقشه
۳. شورای عالی شهرسازی و معماری ایران. دبیرخانه.
۲۳۲ ج / NA۲۶۷۰ ۷۲۶/۲
کتابخانه ملی ایران ۲۹۰۶۹-۸۵م

راهنمای معماری مسجد

مؤلف: دکتر اکبر زرگر
یا همکاری: دکتر حمید ندیمی، مهندس رافونه مختارشاهی
کارشناسی و تدوین: مهندس مسعود رسولی نژاد، علی محمد رنجبر کرمانی
مسئول فنی: ملیحه احمدی
کارشناس فنی: سیما لایقی
طرح روی جلد: دپد گرافیک. متعلق به مسجد سید (اصفهان) می باشد.
حروفچینی: شبستری
ویرایش: حسن علی نژاد
لیترگرافی: ارمغان
چاپ: ارمغان
صفحات: کتیبه
شمارگان: ۲۰۰۰
ناشر: شرکت گرافیک دید
چاپ اول: ۱۳۸۶

انتشارات دید

انتشارات دید. تهران ۱۵۵۷۹۷۶۶۱۱، خیابان پالیزی، شماره ۱۰

بنام خداوند مهرآفرین

فهرست مطالب

۶		آغاز سخن
۷		مقدمه
۸		پیشگفتار
□ فصل نخست: کارکردهای مسجد		
۹		۱-۱- درباره نیایش
۱۱		۱-۲- کارکردهای مسجد در گذر زمان
		الف- متون دینی
		ب- دگرگونی‌ها در کارکرد مسجد
۲۲		۱-۳- کارکردهای مسجد از دیدگاه امام خمینی (ره)
۲۷		۱-۴- نیازهای کارکردی مسجد امروزی (نتیجه‌گیری)
□ فصل دوم: معماری مساجد تاریخی و معاصر		
۲۹		۲-۱- بررسی تاریخی معماری مسجد
۳۰		۲-۱-۱- خاستگاه معماری مسجد
		- سامانه کالبدی / ۴۴
		- سامانه سازه‌ای / ۴۴
		- سامانه کارکردی / ۴۶
۴۷		۲-۱-۲- عناصر و فضاهای مسجد
		الف- شبستان / ۴۷
		ب- مقصوره / ۴۸
		پ- محراب / ۴۹
		ت- منبر / ۵۰
		ث- صحن (حیاط) / ۵۳
		ج- منار / ۵۴
۵۴		۲-۱-۳- چگونگی ساماندهی فضایی
۶۳		۲-۲- گونه‌شناسی مسجد
۶۴		۲-۲-۱- مسجد با شبستان ستون‌دار
۶۶		۲-۲-۲- مسجد با شبستان ایوان‌دار
۶۷		۲-۲-۳- مسجد با شبستان ایوان‌دار و گنبدخانه
۶۸		۲-۲-۴- مسجد با گنبدخانه میانی
۶۹		۲-۳- آرایه‌ها و تزئینات

۷۱	۲-۴- بررسی چند نمونه تاریخی
۷۲	۲-۴-۱- گونه نخست
۷۴	۲-۴-۲- گونه دوم
۷۸	۲-۴-۳- گونه سوم
۸۱	۲-۴-۴- گونه چهارم
۸۲	— نتیجه گیری
۸۵	۲-۴- بررسی معماری مساجد معاصر

الف- مسجد الغدير / ۸۶

ب- مسجد حضرت امير (ع) / ۸۸

پ- مسجد دانشگاه تهران / ۹۰

ت- مسجد آزادگان بندر عباس / ۹۲

ث- مسجد ايتار اروميه / ۹۴

ج- مسجد ۱۸۰ دستگاه دهنشت / ۹۵

چ- مسجد شهرک شهيد انصاري رودسر / ۹۶

ح- مسجد آماده سازی ۹۱ هکتاری ازنا / ۹۷

خ- مسجد ۸۶ هکتاری دزفول / ۹۸

د- مسجد شهرک فاطميه بروجن / ۹۹

۱۰۰	— نتیجه گیری
-----	--------------

□ فصل سوم: مبانی نظری و برنامه ریزی فضایی مسجد

۱۰۲	۳-۱- ویژگی های بنیادین مسجد
	۳-۱-۱- نمازگزار / ۱۰۲
	۳-۱-۲- مسجد / ۱۰۳
	۳-۱-۳- سلسله رفتار / ۱۰۳
	۳-۱-۴- عوامل روانی / ۱۰۳
	۳-۱-۵- عوامل محیطی مؤثر / ۱۰۵
	۳-۱-۶- عوامل محل تقرب / ۱۰۷

۱۱۰	— نتیجه گیری
-----	--------------

۱۱۱	۳-۲- ویژگی های کالبدی مسجد
-----	----------------------------

۱۱۶	۳-۳- احکام فقهی مسجد
-----	----------------------

۳-۳-۱- احکام معماری مسجد / ۱۱۷

الف- ساختمان

ب- تزئینات

پ- عملکرد

ت- اتصال

ث- کیفیت زمین مسجد

۳-۳-۲- فن ساختمان [تأسیسات (آب، فاضلاب، صوت، نور...) مواد و مصالح...] / ۱۲۳

۱۲۵	۳-۳-۳- مرمت مسجد /
۱۲۶	۴-۳-۳- مدیریت (تولیت)، نگهداری و راهبری مسجد /
۱۲۹	۴-۳- دیدگاه طراحان امروزی
۱۳۰	۵-۳- برنامه‌ریزی فضایی (فیزیکی) مسجد
۱۳۰	۳-۵-۱- ویژگی‌های کیفی فضاها در مسجد
	- ویژگی‌های شبستان / ۱۳۰
	- وسائل و تجهیزات شبستان / ۱۳۳
	- وضوخانه / ۱۴۲
	- آستانه ورود به مسجد، صحن / ۱۴۶
۱۴۷	۳-۵-۲- ویژگی‌های کمی فضاها (استانداردها و سرانه‌ها)
	- شبستان / ۱۴۷
	- وضوخانه / ۱۴۸
۱۵۰	۳-۶- عوامل مؤثر بر ساماندهی فضایی مسجد
۱۵۰	۳-۶-۱- آب و هوا (اقلیم)
۱۵۰	۳-۶-۲- نور و روشنایی در مسجد
	طراحی روشنایی / ۱۵۱
	روشنایی برای قرائت / ۱۵۴
	روشنایی‌های ویژه / ۱۵۵
۱۵۶	۳-۶-۳- طراحی صوت در مسجد
	۳-۶-۳-۱- نوفه تجهیزات تهویه / ۱۵۸
	۳-۶-۳-۲- بلندگوها / ۱۵۸
۱۶۰	ضمیمه یک: ضوابط مکان‌یابی مسجد
۱۶۶	ضمیمه دو: جهت قبله
۱۸۱	ضمیمه سه: الزامات و ضوابط آب و هوایی (اقلیم)
۱۹۵	ضمیمه چهار: تأسیسات مکانیکی مسجد
۲۰۱	ضمیمه پنج: مجموعه مقالات کنفرانس معماری مسجد عربستان سعودی
۲۰۷	سرچشمه‌ها (منابع)
۲۰۹	کتاب‌شناسی مسجد

آغاز سخن:

معماری جهان اسلام همواره مورد تحسین و تمجید دنیای مغرب زمین بوده است، ولی غالباً این دلبستگی‌ها فاقد ادراک اندیشه‌ها و طرز زندگی مسلمین است. در سالیان اخیر مستشرقین بسیاری به مقوله بناهای اسلامی پرداخته و به انحاء مختلف آنها را مورد تحسین خود قرار داده‌اند، و در این میان مساجد نقش مهمی ایفا نموده‌اند. مساجد ایران نیز در خانواده بزرگ معماری اسلامی جایگاه ویژه‌ای داشته و ذهن بسیاری از اندیشمندان و متفکران حوزه هنر و معماری را به خود مشغول داشته است.

معماری مسجد فراتر از مناظر گنبد‌ها، مناره‌ها و کاشی‌های چشم‌نواز آن جلوه‌گاه واقعی فرم و فضای معماری و جویانگاه هنری معماران، هنرمندان و صنعتگران این عرصه فعالیت است.

فضاهای مختلف معماری در مقام مقایسه قادر نیستند به یک اندازه ظرفیتهای هنری و فنی یکسانی را در اختیار معماران و مهندسان قرار دهند. در این میان مساجد و بناهای یادمانی بیشترین فرصتها را برای دست‌اندرکاران آن فراهم کرده و هنرمندی و ابداع و ابتکار بیشتری را نسبت به سایر موضوعات معماری طلب می‌کند.

مسجد، این بنای باشکوه ضمن برآوردن نیازهای فرد مسلمان بیان‌کننده اعتقادات و باورداشت هنرمندان هر عصر و زمان است و خود نیز معرف ساخت اجتماعی، اقتصادی و فنی جامعه است که در آن بنا نهاده شده است. در عین حال مسجد بعنوان عنصری شاخص در بافت شهر و روستا بیانگر یگانگی، اتحاد و همدلی افراد جامعه و شکل شهرها نیز هست.

پس از انقلاب اسلامی کارکرد مسجد به مقام فرهنگی ویژه خود در دوران پیشین بازگشته است و بار دیگر پذیرای کارکردهای فرهنگی و عقیدتی نیازهای جوامع خود شده است. مکانی برای عبادت، وعظ و خطابه، جلسات و آموزش‌های دینی و فرهنگی و بعضاً خدماتی، محیطی زنده و اجتماع فعالی بدست می‌دهد. از سوی دیگر به واسطه تغییر نکردن محتوا و صورت عبادت در طی گذر زمان، فرمهای پیشین و آرایه‌های سنتی خود را حفظ کرده که در تلفیق با امکانات تکنیکی روز و نیازهای همجوار موازی و همجوار مسجد، می‌توان هر روز منتظر نتایج جالب و بدیعی در معماری و خلق ایده‌های تازه باشید.

اهمیت وجود مسجد و ضرورت روزافزون آن برای جوامع رو به گسترش شهری و روستایی، نیازمند وجود ضوابط و دستورالعمل‌های معمارانه برای این عنصر مهم معماری است.

امید است با تلاش فراگیر فرصت مناسبی برای تولید افزون‌تر اینگونه منابع و مدارک کارشناسانه در عرصه معماری و شهرسازی فراهم گردد.

علی عبدالعلی‌زاده

وزیر مسکن و شهرسازی

ورئیس شورای عالی شهرسازی و معماری ایران

مقدمه:

مسجد یک بنای ویژه و دارای اهمیت بسیاری است، و کارکردهای متعددی را شامل می‌شود و از نگاه شهرسازانه نیز عنصری مهم و تأثیرگذار بر سیمای فضای شهر است. این کارکردهای فراگیر برای مسجد به‌عنوان محور فعالیت‌های اعتقادی و فرهنگی، کارکردهای جانبی بسیار دیگری را که به موازات خود مطرح می‌سازد دلیلی است بر اهمیت بیش از پیش آن.

یکی دیگر از ویژگیهای خاص مسجد، برخوردار بودن از کارفرمای عام است. این مکان عبادی و فرهنگی بدون بهره‌مندی از بودجه‌های متمرکز، غالباً با حمایت‌های مردمی ساخته می‌شود، طبیعی است که مشارکت همگانی در ابعاد مالی، مشارکت در ساخت و اجرای مسجد را نیز به دنبال دارد.

تنوع سلیقه‌ها چه در ابعاد کلان برنامه‌ریزی معماری مسجد و چه در ابعاد خرد آن از یک سو، و نبود ضوابط و استانداردهای لازم فنی برای اجرای بهینه و به روز مسجد موجب بروز مشکلات غیرقابل‌برگشتی در زمینه ساخت و سازهای فرهنگی - مذهبی شده است. از این رو موضوعات یاد شده مسائلی هستند که پرداختن به آنها در امر بهینه‌سازی این عنصر خاص در عرصه معماری و شهرسازی واجد اهمیت بسیاری است.

اگرچه منابع و مدارک بسیاری طی سالیان اخیر در زمینه مسجد و احداث آن فراهم آمده، ولی کماکان تکافوی نیاز مهندسان، معماران و دست‌اندرکاران امر مسجد را نداده است.

مطالعات انجام شده در زمینه مسجد حاصل تلاش جمعی کارشناسان معماری و ساختمان و زمینه‌های وابسته است که برای تهیه طرح مطالعاتی تحت عنوان «تدوین ضوابط مکان‌یابی و ضوابط مسجد» در وزارت مسکن و شهرسازی انجام شده است. کتاب حاضر خلاصه‌ایست از این پژوهش و خود به عنوان اولین گام در ضابطه‌بندی طراحی و ساخت مسجد موضوعیت پیدا می‌کند.

از سویی تنوع زیاد مسجد در انواع مختلف آن نظیر مساجد برون‌شهری (بین‌راهی) - مساجد شهری - مساجد محله‌ای - مساجد جامع، هر یک واجد تفاوت‌های بسیاری هم در بخش مطالعات و برنامه‌ریزی مسجد و هم در طراحی و اجرای آن می‌باشد، که پرداختن به هر یک از موضوعات یاد شده فرصت مناسبی است برای ضابطه‌بندی طراحی و احداث بهینه مسجد در کشور.

امید است این گام اول، مقدمه‌ای باشد برای اجرای طرح‌های جامع‌تر.

پیروز حناچی

معاون شهرسازی و معماری

دبیر شورای عالی شهرسازی و معماری ایران

پیشگفتار

هیأت وزیران در تاریخ ۱۳۷۶/۴/۸ مصوبه‌ای با عنوان «آیین‌نامه ساماندهی، بهسازی و عمران مساجد کشور» تصویب نمود. متن بند ۱۰ آیین‌نامه مذکور به قرار زیر است: «وزارت مسکن و شهرسازی موظف است با همکاری سازمان تبلیغات اسلامی نسبت به تهیه ضوابط و مقررات مکانیابی، الگوی معماری، ساخت، مرمت و زیباسازی مساجد کشور اقدام نماید».

در جهت اجرای مصوبه مذکور طرح پژوهشی «تدوین ضوابط مکانیابی و طراحی مسجد» تهیه و اواخر سال ۱۳۷۷ به دفتر فنی، آموزشی و پژوهشی دانشکده معماری جهت اجرا ابلاغ شد. اجرای این طرح پژوهشی مدت ۴ سال به طول انجامید و حاصل کار در قالب، هفت دفتر و چهار جلد ضمائم تدوین و تحویل کارفرما - معاون محترم معماری و شهرسازی وزارت مسکن و شهرسازی - گردید.

عناوین مجلدات و همکاران مربوط به هر دفتر به شرح زیر است:

دفتر اول: مبانی نظری

دکتر اکبر زرگر

دفتر دوم: احکام فقهی مسجد

دکتر اکبر زرگر - مهندس حسن ذوالفقارزاده

دفتر سوم: اصول مکانیابی مسجد در شهر

مهندس رضا سیروس صبری - مهندس عباس شعبی - مهندس نگین شعبانی

دفتر چهارم: معماری مسجد

دکتر حمید ندیمی - مهندس محمد فرزین

دکتر اکبر زرگر

دفتر پنجم: مسجد و تنظیم شرایط محیطی

جلد اول: توصیه‌های و ضوابط طراحی اقلیمی

دکتر منصوره طاهباز - مهندس شهربانو جلیلیان

جلد دوم: تأسیسات حرارتی، برودتی و بهداشتی

مهندس محسن هروی - مهندس اصغر حاج

سقطی - مهندس نیلوفر رضوی

دفتر ششم: مساجد میان‌راهی

دکتر اکبر زرگر - مهندس علی قمری - مهندس

محمد هادی اصغریان جدی

دفتر هفتم: ضمائم

جلد اول: محراب

دکتر اکبر زرگر - دکتر محمود رازجویان

مهندس رافونه مختارشاهی

جلد دوم: کتابشناسی مسجد

دکتر اکبر زرگر - مهندس علی معاریان

جلد سوم: برداشت‌ها و مطالعات میدانی

دکتر اکبر زرگر - مهندس رافونه مختارشاهی

جلد چهارم: تجهیزات مسجد

دکتر اکبر زرگر - مهندس حمید گلین - مهندس

رافونه مختارشاهی

لازم به ذکر است که اجرای طرح پژوهشی مسجد با همکاری جمع‌کثیری از همکاران هیأت علمی و دانشجویان دانشکده معماری و شهرسازی میسر شد که برای رعایت اختصار از اشاره به اسامی تک‌تک ایشان معذور هستیم و برایشان آرزوی تأییدات الهی دارم.

از آنجا که تکثیر مجموعه گزارش‌ها در تیراژ بالا میسر نبود، کارفرمای محترم طرح پژوهشی مذکور تصمیم به انتشار یافته‌های طرح به صورت کتابی مستقل گرفت تا مورد بهره‌برداری افراد بیشتری قرار گیرد.

لازم به ذکر است که در بیشتر موارد، فصول کتاب حاضر، خلاصه و منتخب گزارش‌های اصلی است اما در بعضی قسمت‌ها، مطالب به طور مستقل نوشته شده و یا تجدید نظر اساسی در متن پیشین به عمل آمده است. همچنین جلد ششم که با موضوع مساجد میان‌راهی تهیه شده بود با توجه به ماهیت و کمیت موضوع به کلی از کتاب بیرون گذاشته شد، تا انشاءالله بتواند به صورت دفتر مستقلی منتشر شود. علاوه بر آن، جلد سوم ضمائم با عنوان برداشت‌ها و مطالعات میدانی نیز به دلیل محدودیت صفحات کنار گذاشته شد.

پس از تحویل نسخه پیش‌نویس کتاب، امر ویرایش از سوی کارفرمای محترم به عهده آقای مهندس رسولی‌نژاد گذاشته شد. در جهت تأمین خواسته‌های کارفرما علاوه بر ویرایش، بخشهایی نیز به کتاب افزوده شد که پس از چند نوبت بازبینی مؤلف نهایتاً به شکل حاضر منتشر شد.

امید است کتاب حاضر در کنار سایر کتاب‌ها سهم کوچکی در پیشبرد دانش و هنر طراحی مسجد داشته باشد. از نظرات و ارشادات خوانندگان استقبال می‌کنیم.

آدرس: تهران - اوین - دانشگاه شهید بهشتی - اکبر زرگر.

پست الکترونیکی:

A-ZARGAR@CC.SBU.AC.IR